

**Державний компонент
та цивільні кордони
у визначенні меж та устрою
церковно-адміністративної юрисдикції
на прикладі Галицької митрополії
XIV ст.**

протоієрей Володимир Вакін

<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2020-8-75>

З проголошенням незалежності Української держави в 1991 році піднялося питання про канонічну самостійність Української Православної Церкви зі своїм адміністративним церковним центром у Києві. Опонувати даній ідеї стали представники Російської Православної Церкви, наводячи аргументи про монополію на «канонічну територію» та духовний триєдиний союз, що вище будь-яких державних кордонів. Отже, маніпулюючи термінами та спотворюючи справжнє еkleзіологічне вчення Православної Церкви про її устрій та вищу церковну владу священноієрархи РПЦ створили та й досі підігрують розділення в українському суспільстві на культурному, мовному та церковному підґрунті.

Дана ситуація наочно свідчить про життєву важливість правильного усвідомлення вчення про кафеолічний вимір єдиної Православної Церкви та, водночас, помісний характер реалізації її духовної місії в межах чітко визначених земними кордонами автокефальних юрисдикцій. Позиція очільників РПЦ могла б бути виправданням у римо-католицькому середовищі, де у вченні про земний устрій буття Церкви дійсно є місце домінантні положення єдиного адміністративного духовного центру на чолі із Папою Римським над іншими церковно-адміністративними одиницями всієї Римо-Католицької Церкви. Оскільки Московський патріархат позиціонує свою приналежність саме до православ'я, то природно виникає когнітивний дисонанс у заявах про заклик дотримуватися канонічних правил та процедур православної еkleзіології у вирішенні українського церковного питання та заперечення самої можливості на помісний статус Православної Церкви України у Вселенському Православ'ї. Тим більше, дисонуюче

виглядає звинувачення української держави про «втручання» в життя Православної Церкви України в контексті отримання Томосу на церковну незалежність та в той же час активний союз РПЦ з державними органами Російської Федерації в реалізації саме політичного імперського проекту «руського міра» у межах суверенних країн Росії, України та Білорусії.

Для демонстрації практичного вираження правової церковної теорії в площині зазначеної проблематики, а також для підтвердження історичної тягlosti автокефалії Православної Церкви України можна використати як приклад відкриття Галицької митрополії в XIV ст. Актуальності даним історичним прецедентам додає факт, що саме в чотирнадцятому столітті динамічно змінювалися кордони князівств і, відповідно, саме світські керівники з мотивації державницької позиції унеможливлення деструктивних впливів зовнішніх сил наполегливо прагнули мати власний церковний автономний устрій з місцевим осідком для духовного очільника, що відображено в автентичних джерелах як церковного, так і цивільного походження. Дане дослідження пропонуємо розділити на два розділи. У першій частині розглянемо богословсько-канонічне осмислення зазначеної проблематики в контексті передумов створення окремої Галицької митрополії на початку XIV століття.

Ключові слова: Галицька митрополія, церковно-адміністративний устрій, світська влада, Галицько-Волинська Русь, Вселенський патріарх.

Постановка наукової проблематики. Устрій Вселенської Православної Церкви є одночасним поєднанням кафолічної єдності як містичного Тіла Свого Глави Ісусу Христу, так і помісної множинності апостольського служіння Його послідовників. Проте сім'я автокефальних церков стосовно Вселенської Православної Церкви не визначається в арифметичному розумінні сукупності складових частин одного цілого, а виражає sacramentalну причастність Боголюдського організму Христового. Кожна помісна церква володіє всією повнотою благодатних дарів та «якостей» Вселенської Церкви, але в той же час не є абсолютно тотожною поняттю Вселенської Церкви. Даний богословський еклезіологічний феномен найкраще пояснити за прикладом архієпископа Василя Кривошеїна, що все в Православній Церкві розглядається через призму Трійці. Як Трійця у своїй природі єдина, а в іпостасях осібна, так і Церква Христова єдина у своїй кафолічності та особистісна у своєму помісному вираженні¹. Також про кафолічність та соборність Церкви є богословські праці митрополита Іоана Зізіліуса², протопресвітера Миколая Афанасьєва³ та філософа О. С. Хом'якова⁴.

¹ Кривошеин В., архієп. Кафолічність и структуры Церкви. Вестник Русского Западно-Европейского Патриаршего Экзархата. М., 1972. № 80. С. 249-261.

² Зизиулас Иоанн, митрополит Пергамский. Бытие как общение. Очерки о личности и Церкви. М.: т, 2006. 280 с.

³ Афанасьев Н., протопресвитер. Церковь Духа Святого. К., 2010. 480 с.

⁴ Хомяков А. С. Сочинение богословские. М., 1907. 479 с.

Подібний устрій Православної Церкви та її вищого церковного управління має у своїй основі велику глибину богословського вчення й справжній дар величчя гідності людської свободи та в той же час саме через таку «складність» виникає багато конфліктних церковно-державних, міжцерковних та міждержавних ситуацій. У такий момент особливо актуально звучать слова отців Третього Вселенського собору:

«... нехай не закрадається, під виглядом священнодіяства, пихатість світської влади. І щоб поступово, непомітно, не втратили тієї свободи, котру дарував нам кров'ю Своєю Господь наш Ісус Христос, Визволитель усіх людей»⁵.

Аналіз досліджень. Запропонована проблематика розкривається на основі зводу канонічного права Православної Церкви [16], автентичних грамот Галицько-Волинських, Володимиро-Суздальських, Московських, Литовських князів та Польських королів до Вселенського патріарха, відповідей Константинопольського патріарха, а також офіційних документів Візантійських імператорів зазначеного періоду [1, 6, 8, 9, 20, 24, 32-34]. Історіографію проблеми можна поділити на дослідження дореволюційного періоду: Булакав, Голубинський, Павлов, Тихоміров, Щапов та ін. [4, 7, 22, 26, 31], вітчизняних науковців 1-ої половини XX ст. – Власовський, Грушевський, Лотоцький [5, 6, 21] та представників сучасності, до якої належать дослідники Кметь, Паславський, Скочиляс, Шевченко та ін. [15, 23, 25, 30].

Метою даного дослідження є: на основі історії заснування та згодом двох відновлень Галицької митрополії у XIV ст. наочно проілюструвати взаємозв'язок української церкви з Константинопольським Патріархатом, а також за допомогою церковно-канонічних правових норм визначити роль світських керманів у вирішенні церковно-адміністративних справ у межах кордонів своїх земних володінь.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Після історичних потрясінь 1240 року Київ утратив попереднє значення адміністративного центру, що об'єднує навколишні князівства, а значить, перестав впливати на подальші геополітичні процеси, які в даний історичний період були достатньо динамічними та масштабними. Зміни на політичній мапі світу згідно з канонічними правилами Православної Церкви природно мали б мати відображення і в організаційній структурі церковного життя. У правилах 17 канону Четвертого Вселенського собору

⁵ 8 канон III Вс. с. Книга Правил Святих Апостолів, Вселенських і Помісних Соборів, і Святих Отців. К., 2008. С.37.

та 38 каноні Трульського собору святі отці задля запобігання суперечок духовних осіб за земні межі постановили: «*Адміністративним та земельним розподілом нехай відповідає і розподіл церковних справ*»⁶. Проте сукупність достатньо різних за своїм походженням чинників і факторів явили нам багату на суперечності канонічну, політичну, дипломатичну та юридичну спадщину одного із найскладніших та найцікавіших періодів в історії нашої Церкви та держави.

Одне із ключових питань полягає в тому, чому Константинопольський патріархат, як орган вищого церковного управління Київської митрополії, з таким величезним запізненням приймав рішення, що відображали реальний стан справ. Офіційну позицію про зміну місця перебування резиденції Київського митрополита було прийнято майже із столітнім запізненням у 1354 році, коли до того вже змінилося декілька митрополитів та й сама локація кафедрального осередка митрополії теж піддавалася ротації. Іще століття знадобилось на те, щоб ліквідувати топографічну аномалію, коли по факту митрополит Московський продовжував титулуватися Київським та всієї Русі.

На жаль, однозначної та ствердної відповіді у нас немає досі. Не підлягає жодній критиці думка, що через достатньо велику географічну віддаленість Вселенський патріарх міг не володіти всією повнотою інформації про об'єктивний перебіг суспільно-політичних трансформацій. До нас дійшла велика кількість автентичних документів про листування Вселенських патріархів з очільниками Галицько-Волинської Русі, удільними князями Володимиро-Суздальськими, Московськими, Новгородськими, Тверськими, а згодом з князями Литовськими та польськими королями, де достатньо чітко відображалась обізнаність Константинопольської Патріархії як і в загальній політичній картині, так і в детальних локальних особливостях. До того необхідно додати факт обміну особистих візитаций: претенденти на митрополічу кафедру із місцевих їздили до Константинополя за поставленням, а деякі із митрополитів і самі були греками. Від Вселенського Патріарха теж приїжджали уповноважені представники, як до прикладу, Кипріан до Литовського князя Ольгерда. Останній під позитивним враженням від персонального спілкування згодом сприяв у поставленні Кипріана на митрополита Київського.

Можливо, це був дипломатичний хід на вичікування, куди схияться терези військово-політичного протистояння на геополітичній мапі даного регіону. Ця гіпотеза теж не видається до кінця слушною, оскільки візантій-

⁶ 38 канон Трул. с. Книга Правил Святих Апостолів, Вселенських і Помісних Соборів, і Святих Отців. К., 2008. С.68.

ська дипломатія славилася якраз своєю своєчасністю та далекоглядністю, що й стало запорукою довготривалого існування самої імперії. У цьому ж контексті спростовується думка, що на таку інфантильність Константинополя у вирішенні даного питання могла повпливати нестабільна ситуація в самій Візантійській імперії, оскільки внутрішні та зовнішні потрясіння життя імперії як для світської влади, так і для церковних ієрархів були звичним станом речей.

Деякі сучасні дослідники⁷ висловлюють достатньо оригінальну та, водночас, сміливу думку, що Вселенський Патріарх у даному питанні мав свої прагматичні судження та свідомо діяв на користь протатарської позиції в контексті союзу Візантійської імперії та Золотої Орди. Така теорія, з одного боку, частково дає відповіді на вище поставлені запитання, проте, з другого боку, містить достатньо велику кількість взаємопротилежних тверджень та вирізняється до певної міри конфесійною тенденційністю.

Існуючи до сьогоднішнього дня, дана та подібні гіпотези можуть дати задовільні відповіді лише на чітко визначені хронологічні проміжки, але не спроможні надати цілісну картину та узагальнену концепцію політики Константинопольських патріархів та візантійських василевсів на більше як двохсотлітній період життя Київської митрополії.

Отже, питання справжньої мотивації дій, навіть у розрізі канонічного права, що спонукали духовну та світську владу Візантійської імперії мати саме таку візію церковної дипломатії та геополітичної конструкції в означеному дискурсі, наразі залишається відкритим. Є велике сподівання, що сучасні чи майбутні візантисти, історики та каноністи зможуть пролити світло в реконструкції спільного знаменника в політиці стосовно Русі такої кількості протилежно орієнтованих у магістралях церковно-політичних векторів розвитку візантійських імператорів та патріархів. А, можливо, сукупність факторів була настільки суттєвою, що ми й надалі лише оперуватимемо одночасно контраверсійними міркуваннями.

Проте означена позиція Константинополя надзвичайно актуалізувала питання присутності державного компонента та важливості врахування цивільних кордонів у визначенні меж та устрою церковно-адміністративної юрисдикції в православній еклезіології та надало нам багатий матеріал історичних прецедентів на прикладі Галицької митрополії.

Після ослаблення політичної та військової ваги Київської Русі із столицею в Києві волинські князі із роду Мстиславовичів на західних теренах

⁷ Паславський І. Галицька митрополія: Історичний нарис. Львів, 2007. 128 с.; Скоцилас І. Я. Галицька митрополія XIV – першої половини XV століть: особливості еклезіального, правового та суспільного статусу. Княжа доба: історія і культура. 2011. Вип. 4. С. 246–279.

Русі змогли консолідувати розрізненні сили та створити достатньо потужне державне утворення, що в сучасних наукових колах прийнято називати Галицько-Волинське князівство чи королівство. Дискусія щодо точного формулювання новоутвореного суб'єкта політичного життя Центральної та Східної Європи виходить за межі предмета нашого дослідження. Для нас же суттєвим є той факт, що очільники Галицько-Волинської держави чи в статусі князів чи королів усвідомлювали себе повноправними спадкоємцями Київської династії та представниками руської політичної та культурної традиції.

Коли в середині XIII століття стало вакантним місце Київського митрополита, саме князь Данило Галицький посилено піклується про возведення на святительську кафедру свого ставленика – єпископа Холмського Кирила. У класичному розумінні церковної процедури обрання та поставлення предстоятеля митрополичого округу не передбачає затвердження світською владою:

«... А самі митрополити вищеназваних областей повинні поставлятися, як сказано, Константинопольським Архієпископом, після вчиненого згідно зі звичаєм обрання і після представлення йому обраного»⁸.

Більше того, отримання єпископського сану за допомогою земних керівників вважається нікчемним та таким, що не має жодних правових наслідків у sacramentalному визначенні:

«Всяке обрання єпископа, чи пресвітера, чи диякона, зроблене світськими начальниками, нехай не буде дійсне за правилом (Ап. 30), яке говорить: якщо якийсь єпископ, світських начальників залучивши, через них отримає в Церкві владу єпископську, то повинен бути позбавлений сану і відлучений і він, і всі його спільники»⁹.

Свідчення ж чисельних грамот Галицько-Волинських, Володимиро-Суздальських, Московських, Литовських князів, а згодом і Польських королів містять прохання про затвердження та поставлення саме їхніх ставлеників на висоту митрополичого служіння. Зміни територіальних меж Київської митрополії та виокремлення в ній самостійної Галицької митрополії теж ініціювалося саме світською владою, як і задоволення таких прохань Константинопольською Патріархією супроводжувалися відповідними офіційними документами Візантійських імператорів. Цілоком природно виникає

⁸ 28 канон IV Вс. с. Книга Правил Святих Апостолів, Вселенських і Помісних Соборів, і Святих Отців. К., 2008. С.48.

⁹ 3 канон VII Вс. с. Книга Правил Святих Апостолів, Вселенських і Помісних Соборів, і Святих Отців. К., 2008. С.91.

питання, чи не можна це інкримінувати як втручання держави у внутрішні справи Церкви, чи як акт відступлення Вселенських патріархів від дотримання канонічних приписів.

Послугування зводом канонічного правил Православної Церкви та правильне уявлення складних механізмів та практик його застосування допоможе уникнути упереджених та помилкових тверджень. На жаль, існують непоодинокі випадки, коли навіть і авторитетні науковці вдаються до поверхневих суджень в оцінці дій церковних ієрархів в історичній площині, саме через невідповідні критерії оцінювання.

Для визначення компоненту державної влади в прийнятті рішень органів вищої церковної влади чи допустимої міри цивільного права в положеннях церковного характеру необхідно розглянути богословське осмислення самих церковно-державних стосунків. Для православної свідомості природа державної влади має, до певної міри, сакраментальний вимір богомвстановленого інституту, тому ніколи не сприймалася виключно з негативним відтінком секуляризму. Сам Спаситель у розмові з Пилатом сказав: *«Ти не мав би наді Мною ніякої влади, якби не було тобі дано звище»* (Ін. 19,11). Також доречно згадати відому цитату апостола народів Павла:

«Усяка душа нехай підкоряється вищій владі, бо немає влади не від Бога; існуючі власті поставлені Богом. Тому той, хто противиться владі, противиться Божому повелінню. А ті, що противляться, самі викликають на себе осуд. Бо начальники страшенні не для добрих діл, а для злих. Чи хочеш не боятися влади? Роби добро і одержиши похвалу від неї. Бо начальник є Божий слуга, тобі на добро. А якщо робиш зло, бійся, бо він не даремно носить меч; він – Божий слуга, месник на покарання того, хто робить зло. І тому потрібно підкорятися не тільки зі страху покарання, але й заради совісті. Для цього ви і податки платите, бо вони, Божі слуги, саме цим постійно зайняті. Отже, віддайте всім належне: кому податок – податок; кому данину – данину; кому страх – страх; кому честь – честь» (Рим.13, 1-7).

Дане висловлювання апостола Павла чітко зображає державну владу як Богом благословлений інститут, що через механізми примусу забезпечує відновлення порядку для загального блага в ураженому гріхом світі. Тому християни в суспільних відносинах повинні бути законослухняними не тільки через страх покарання, але й через совість. І тільки посягання державою на віростверджуючі істини звільняє християн від покори такої влади: *«Судіть, чи справедливо перед Богом слухати вас більше ніж Бога?»* (Діян. 4,19).

Основне завдання Церкви Христової привести людину до обоження в есхатологічній перспективі. Свою ж величну місію Церква виконує в умо-

вах часу та земного простору. Тому союз Церкви та держави може мати різні форми співпраці в залежності від бажання сторін в конкретний історичний проміжок часу. Також не слід упускати той важливий момент, що члени Церкви в той же час є повноцінними громадянами держави, а інколи і її очільниками.

Характеризуючи дії княжої влади у справах поставлення Київських митрополитів та згодом відкриття Галицької митрополії, ми можемо вбачати партнерські стосунки світської влади та Церкви, де князі виступали гарантом законного заміщення вакантного положення митрополичої кафедри та забезпечення сприятливих зовнішніх умов для виконання Церквою своєї внутрішньої місії.

Підтвердженням того, що Вселенські патріархи не вбачали у ставленицьких грамотах руських князів та відповідних делегацій від них жодного тиску чи втручання у внутрішні справи життя Церкви, можемо бачити у відповіді Вселенського патріарха Луки Хрисоверга Володимиро-Суздальському князю Андрію. Константинопольський патріарх з достатньою легкістю відмовляє князю у його проханні виділити для нього окремий митрополичий округ від Київської митрополії та посилається саме на своє право не порушувати церковні приписи на догодження світській владі:

«Не можемо того створити, оскільки це протиричить і порушує божественні, і священні правила... і ніхто від святих може божественні і священні порушувати правила, якщо не хоче віддалитися від Бога»¹⁰.

Більше того, він просить князя зі смиренням підкоритися його із собором судовому рішенням щодо задоволення апеляційної справи єпископа Ростовського Нестора:

«... І звичайно надіємся, що не забажаєш протиричити суду всіх святих і нашому смиренню, і просто, якщо хочеш мати участь з Богом, що з'єднав небесне і земне своїм до нас пришествям, і благословення великої соборної Церкви і молитов усіх, що тут зібралися, святих і нашого смирення, духовний сину! Усяку, яку маєш скаргу в душі своїй на боголюбивого єпископа свого, зніми з серця свого; з радістю же його прийми, зі всякою тихістю та любов'ю»¹¹.

¹⁰ Грамота константинопольського патріарха Луки Хрисоверга кь великому князю владимірському Андрею Боголюбському (около 1160 г., № 3) // РИБ. СПб., 1880. Т. 6. С. 65–66 (1).

¹¹ Грамота константинопольського патріарха Луки Хрисоверга кь великому князю владимірському Андрею Боголюбському (около 1160 г., № 3) // РИБ. СПб., 1880. Т. 6. С. 67 (1).

У той же час, для повноцінної об'єктивності, необхідно обумовити, що церковно-державні стосунки не володіють імунітетом непомилковості через навмисні зловживання чи неумисну людську помилку. До подібної аргументації вдається Візантійський імператор Іоанн Кантакузін у своєму листі до митрополита Феогноста про своє бажання скасувати постанову свого попередника:

«... У цей саме час разом з багатьма іншими непорозуміннями та новизною, що виникли з різних причин, а найбільше від безумства колишнього константинопольського патріарха, трапилась така новизна і у вас... то всі недоречні і противні божественним і священним канонам діяння бувшого патріарха скасовані»¹².

Детальніше дану постанову імператора стосовно Галицької митрополії ми будемо розглядати в другій частині нашого дослідження, зараз же ми хочемо сфокусувати нашу увагу на диференціацію правової теорії та присутності людського фактору в процесі її реалізації.

Повертаючись до постаті Данила Галицького, ми можемо сміливо стверджувати, що його прохання про возведення Холмського єпископа Кирила на митрополичу кафедру мало цілком правомірне підґрунтя в розрізі державно-церковних взаємовідносин. Те, що це не було грубим втручанням у внутрішню церковні справи, також свідчить той факт, що митрополит Кирило III, незважаючи на те, що і родом був із Галицько-Волинського князівства, і поставлений за сприяння Данила Галицького, більшість свого часу проводив у святительській опіці над північно-східними землями обширної Київської митрополії¹³. Деякі дослідники схильні вважати, що це могла бути реакція православного митрополита на отримання королівської корони Данилом Галицьким від Римського Папи Інокентія IV, проте дане судження не має жодного достовірного підтвердження про наявність конфлікту між королем Данилом та митрополитом Кирилом III на релігійному підґрунті чи особистій основі. У той же час Данило Галицький як державний очільник не зміг отримати належного духовного опікуна для свого королівства. У додаток, митрополит Кирило III почав відігравати ключову роль у політич-

¹² Грамота императора Иоанна Кантакузина къ митрополиту Феогносту, объ отмене состоявагося при патриархе Иоанне постановленія, коимъ часть русскихъ епархій отделялась для галицкой митрополіи (1347 г. въ сентябре, № 4.) // РИБ. СПб., 1880. Т. 6. С. 22 (2). Acta patriarchatus Constantinopolensis. Ed. F. Miklosich et J. Müller. Vindobonae, 1860. Т. 1. Р. 261.

¹³ Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Рим; Нью Йорк, 1965. Т.1 С. 628–631. Голубинский Е., проф. История Русской Церкви. М., 1900. Т. 2. С. 58–59.

ному житті та становленні сусіднього князівства, що стане постійним осередком небезпеки української державності.

Залишається відкритим питання, чи князь Данило зміг для себе усвідомити глибинні процеси і метаморфози в устрої Київської митрополії та, відповідно, можливі політичні наслідки від проживання Київського святителя поза межами власного князівства, чи неминучість історичних процесів констатували вже його нащадки. Саме такий контекст церковно-державної конфігурації взаємовпливів, хронологічно означеного періоду, заклав підґрунтя необхідності створення окремого церковного юрисдикційного округу Галицької митрополії в межах території давньої Київської.

Список джерел і літератури:

1. Архив Юго-западной России: [В 37 т.]. Киев: Акц. Об. печ. и изд. дела Н. Т. Корчак-Новицкого, 1904. Ч. 1: Т. 10: [Акты, относящиеся к истории Галицко-русской православной церкви (1423–1714 гг.)]. 967 с.
2. Афанасьев Н., *протопресвитер*. Церковь Духа Святого. К.: QUO VADIS, 2010. 480 с.
3. *Біблія*. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту. К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1407с.
4. Булгаков Макарий, *митр*. История Русской Церкви: В 9 т. М.: Изд. Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1995. Т. 3. 702 с.
5. Власовський І., *проф*. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4 т. К.: Вид. УПЦ Київського Патріархату, 1998. Т. 1. 294 с.
6. Галицько-Волинський літопис: Дослідження. Текст. Коментар / За ред. М. Ф. Котляра. НАН України. Інститут історії України. К.: Наук. думка, 2002. 400 с.
7. Голубинский Е., *проф*. История Русской Церкви. М.: Университетская типография, 1900. Т. 2. 919 с.
8. Грамота императора Иоанна Кантакузина к митрополиту Феогносту, об отмене состоявшегося при патриархе Иоанне постановления, коимъ часть русскихъ епархій отделялась для галицкой митрополіи (1347 г. въ сентябре, № 4.) // РИБ. СПб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1880. Т. 6. Ч. I.: Памятники древне-русского каноничнаго права (XI–XV в.). С. 21–26 (2).
9. Грамота константинопольскаго патриарха Луки Хрисоверга к великому князю владимірскому Андрею Боголюбскому (около 1160 г., № 3) // РИБ. СПб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1880. Т. 6. Ч. I.: Памятники древне-русского каноничнаго права (XI–XV в.). С. 63–76 (1).
10. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 3. Львів, 1905. 588 с.
11. Дашкевич Я. Україна на перехресті світів: релігієзнавчі й соціокультурні студії / Упоряд. Л. Моравська, І. Скочильс. Львів: Вид-во УКУ, 2016. xlvі + 602 с. + 8 с. іл.

12. Зизиулас Иоанн, митрополит Пергамский. Бытие как общение. Очерки о личности и Церкви. М.: Свято-Филаретовский православно-христианский институт, 2006. 280 с.
13. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г - Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2004. 688 с.
14. Ісаєвич Я. Митрополія та єпископії. Історія української культури: У 5 т. К., 2001. Т.2. С. 227–230.
15. Кметь В. Юрисдикційний статус та організаційна структура Галицької (Львівської) єпархії (XII – середина XVI століття). Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Львів: Інститут Історії Церкви ЛБА, 2001. Ч. 3. С. 131–155.
16. Книга Правил Святих Апостолів, Вселенських і Помісних Соборів, і Святих Отців. К.: Вид. Преса України, 2008. 367 с.
17. Кривошеин В., архиеп. Кафоличность и структуры Церкви. (Некоторые мысли в связи с вступительным докладом проф. С. С. Верховского). Вестник Русского Западно-Европейского Патриаршего Экзархата. М., 1972. № 80. С. 249–261.
18. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. 2-е видання, із змінами і доповненнями. Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. Відп. ред. Я. Ісаєвич. Львів, 1999. 220 с.
19. Кричевський Б. Митрополичья власть в средневековой Руси (IV век). СПб.: Искусство, 2003. 263 с.
20. Літопис руський / за іпат. списком пер. А. Махновець; [відп. ред. О. В. Мишанич]. Київ: Дніпро, 1989. XIV, 590.
21. Лотоцький О., проф. Українські джерела церковного права. Варшава, 1931. 318 с.
22. Павлов. А., проф. О начале Галицкой и Литовской митрополий и о первых тамошних митрополитах по византийским документальным источникам XIV века. М.: Унив. тип., 1894. 40 с.
23. Паславський І. Галицька митрополія: Історичний нарис. Львів: Сполом, 2007. 128 с.
24. РИБ. СПб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1880. Т. 6. Ч. 1.: Памятники древне-русского канонического права (XI–XV в.). 930(1) + 315(2) + 70(3) с.
25. Сkochиляс І. Я. Галицька митрополія XIV – першої половини XV століть: особливості еклезіального, правового та суспільного статусу. Княжа доба: історія і культура. 2011. Вип. 4. С. 246–279.
26. Тихоміров Н. Д. Галицкая митрополія: церковно-историческое исследование. СПб.: Печатня Е. Евдокимова, 1895. 189 с.
27. Федорів Ю., свящ. Історія Церкви в Україні. Торонто, 1990. 362 с.
28. Хомяков А. С. Сочинение богословские. М.: Типо-литогр. Т-ва И. Н. Кушнерев, 1907. 479 с.
29. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Рим; Нью Йорк, 1965. Т.1 865 с.
30. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Львів, 2001. 250 с.
31. Щапов Я.Н. Государство и Церкви в Древней Руси, X–XIII вв. М.: Наука, 1989. 233 с.

32. *Acta patriarchatus Constantinopolensis. Ed. F. Miklosich et J. Müller. Vindobonae, 1860. T. 1. 607.*
33. *Geizer H., Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum. München, Akademie der Wissenschaften, Hist., I, Abhandlungen, XXI, 1900, Bd. III, ABTH.*
34. Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων των τε Αγίων και Πανευφύμων Αποστόλων και των Ιερών Οικουμενικών και Τοπικών Συνόδων, και των κατά μέρος Αγίων Πατέρων, εκδοθέν συν πλείσταις άλλαις την εκκλησιαστικήν κατάστασιν διεπούσαις διατάξεσι, μετά των Αρχαίων Εξηγητών και διαφόρων αναγνωσμάτων: Τόμος Πέμπτος / υπό Γ. Α. Ράλλη και Μ. Ποτλή. Αθήνησιν, 1855. 638 σ.

References:

1. Arkhyv Yuho-zapadnoi Rossyy: [V 37 t.] (1904). Kyev: Akts. Ob. pech. y yzd. dela N. T. Korchak-Novytskoho, Ch. 1 : T. 10 : [Akty, otnosyashchiesia k ystoryi Halytsko-russkoi pravoslavnoi tserkvy (1423–1714 hh.)].
2. *Afanasev N., protopresvyter.* (2010). Tserkov Dukha Sviatoho. K.: QUO VADIS,
3. *Bibliia.* Knyhy Sviashchennoho Pysannia Staroho i Novoho Zavitu. (2004). K.: Vydannia Kyivskoi Patriarkhii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu.
4. *Bulhakov Makaryi, mytr.* (1995). Ystoryia Russkoi Tserkvy: V 9 t. M.: Yzd. Spaso-Preobrazhenskoho Valaamskoho monastyria. T. 3.
5. *Vlasovskiy I., prof.* (1998). Narys istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy: V 4 t. K.: Vyd. UPTs Kyivskoho Patriarkhatu. T. 1.
6. Halytsko-Volynskiy litopys: Doslidzhennia. Tekst. Komentar. (2002). NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K.: Nauk. Dumka.
7. *Holubynskiy E., prof.* (1900). Ystoryia Russkoi Tserkvy. M.: Unyversytetskaia typohrafiia. T. 2.
8. Hramota ymperatora Ioanna Kantakuzyna kъ mytropolytu Feohnostu, ob otmene sostoiavshahosia pry patriarkhe Ioanne postanovleniia, koym chast russkykh eparkhii otdelialas dlia halytskoi mytropoliy (1347 h. v sentiabre, № 4.) (1880). RYB. SPb.: Typohrafiia Ymperatorskoi Akademiy Nauk. T. 6. Ch. I.: Pamiatnyky drevne-russkaho kanonychnaho prava (XI–XV v.).
9. Hramota konstantynopolskaho patriarkha Luky Khrysoverha k velykomu kniazui vladymirskomu Andreiu Boholiubskomu (okolo 1160 h., № 3). (1880). RYB. SPb.: Typohrafiia Ymperatorskoi Akademiy Nauk. T. 6. Ch. I.: Pamiatnyky drevne-russkaho kanonychnaho prava (XI–XV v.).
10. *Hrushevskiy M. S.* (1905). Istoriiia Ukrainy-Rusy. T. 3. Lviv.
11. *Dashkevych Ya.* Ukraina na perekhresti svitiv: relihiieznachchi y sotsiokulturni studii. (2016). Lviv: Vyd-vo UKU.
12. *Zyzyulas Yoann, mytropolyt Perhamskyy.* (2006). Bytye kak obshchenye. Ocherky o lychnosti y Tserkvy. M.: Sviato-Fylaretovskiy pravoslavno-khrystyanskyy ynstitut.
13. Entsiklopediia istorii Ukrainy: T. 2: H – D. Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. (2004). NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K.: V-vo «Naukova dumka».

14. Isaievych Ya. *Mytropoliiia ta yepyskopii*. (2001). Istoriiia ukrainskoi kultury: U 5 t. K.
15. Kmet V. Yurysdyktsiiniy status ta orhanizatsiina struktura Halytskoi (Lvivskoi) yeparkhii (XII – seredyna XVI stolittia). (2001). Kovcheg. Naukovyi zbirnyk iz tserkovnoi istorii. Lviv: Instytut Istorii Tserkvy LBA. Ch. 3.
16. Knyha Pravyl Sviatykh Apostoliv, Vselenskykh i Pomisnykh Soboriv, i Sviatykh Ottsiv. (2008). K.: Vyd. Presa Ukrainy.
17. Kryvosheyn V., *arkhyep*. (1972). Kafolychnost y struktury Tserkvy. (Nekotorye mysly v sviazy s vstupytelnym dokladom prof. S. S. Verkhovskoho). Vestnyk Russkoho Zapadno-Evropeiskoho Patryarsheho Ekzarkhata. M. № 80.
18. Krypiakevych I. (1999). Halytsko-Volynske kniazivstvo. 2-e vydannia, iz zminamy i dopovnenniamy. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. Vidp. red. Ya. Isaievych. Lviv.
19. Krychevskiy B. (2003). *Mytropolychia vlast v srednevekovoi Rusy (IV vek)*. SPb.: Yskusstvo.
20. Litopys ruskyi (1989). *Za ipat. spyskom per. L. Makhnovets; [vidp. red. O. V. Myshanych]*. Kyiv: Dnipro. XIV.
21. Lototskyi O., *prof.* (1931). *Ukrainski dzherela tserkovnoho prava*. Varshava.
22. Pavlov. A., *prof.* (1894). *O nachale Halytskoi y Lytovskoi mytropolii y o pervykh tamoshnykh mytropolitakh po vyzantiyskym dokumentalnym ystochnykam XIV veka*. M.: Unyv. typ.
23. Paslavskiy I. (2007). *Halytska mytropoliiia: Istorychnyi narys*. Lviv: Spolom.
24. RYB. SPb.: *Typohrafiia Ymperatorskoi Akademiy Nauk*, 1880. T. 6. Ch. I.: *Pamiatnyky drevne-russkaho kanonychnaho prava (XI–XV v.)*.
25. Skochyliis I. Ya. (2011). *Halytska mytropoliiia XIV – pershoi polovyny XV stolit: osoblyvosti eklezialnoho, pravovoho ta suspilnoho statusu. Kniazha doba: istoriia i kultura*. Vyp. 4.
26. Tykhomirov N. D. (1895). *Halytskaia mytropoliiia: tserkovno-ystorycheskoe yzsledovanie*. SPb.: Pechatnia E. Evdokymova.
27. Fedoriv. Yu., *sviashch*. (1990). *Istoriiia Tserkvy v Ukraini*. Toronto.
28. Khomiakov A. S. (1907). *Sochyneniye bohoslovskye*. M.: Tipo-lytohr. T-va Y. N. Kushnerev.
29. Chubatyi M. (1965). *Istoriiia khrystyianstva na Rusy-Ukraini*. Rym; Niu York.
30. Shevchenko I. (2001). *Ukraina mizh Skhodom i Zakhodom*. Lviv.
31. Shchapov Ya. N. (1989). *Hosudarstvo y Tserkov v Drevnei Rusy, X–XIII vv.* M.: Nauka.
32. *Acta patriarchatus Constantinopolensis*. Ed. F. Miklosich et J. Müller. Vindobonae, 1860. T. I. 607.
33. Geizer H., *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum*. München, Akademie der Wissenschaften, Hist., I, Abhandlungen, XXI, 1900, Bd. III, ABTH.
34. Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων των τε Αγίων και Πανευφύμων Αποστόλων και των Ιερών Οικουμενικών και Τοπικών Συνόδων, και των κατά μέρος Αγίων Πατέρων, εκδοθέν συν πλείσταις άλλαις την εκκλησιαστικήν κατάστασιν διεπούσαις διατάξεσι, μετά των Αρχαίων Εξηγητών και διαφόρων αναγνωσμάτων: Τόμος Πέμπτος / υπό Γ. Α. Πάλλη και Μ. Ποτλή. Αθήνησιν, 1855.